

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 264

Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler

(Sempozyum : 23-25 Mayıs 1997 • İskilip)

Yayına Hazırlayan
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Uyanık

ANKARA
1998

1. Anadolu'nun Türkleşmesi Çerçevesinde Çorum-İskilip ve Çevresinde Türk Yerleşmesi*

Prof.Dr. Abdulhaluk ÇAY

Sayın Başkan, bu güzel iltifatınızdan dolayı teşekkür ederim.

Ben, âlim sıfatına kendimi layık görüp görmediğim konusunda henüz tereddütlüyüm. Fakat İskilip'ime, hemşerilerime layık bir evlat olmanın gayreti içerisindeyim. Onu özellikle belirtmek istiyorum.

Değerli arkadaşlarım, meslektaşlarım, sevgili İskilipliler. Anadolu'nun Türkleşmesi olayı, Anadolu'da yurt kurma olayı, Türk toplumunun, Türk Milletinin yurt kurma olayı, Türk tarihinin çok önemli olaylarından bir tanesidir. 11. yüzyıl bir bakıma, Çin Seddi'nden Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan büyük Türkistan'ın yanında Anadolu'da, bir Türkiye gerçeğinin ortaya çıktığı dönemdir.

Anadolu tarihinde iki önemli olay vardır:

1. *Helenistik kültürün hakim olduğu dönem.* Ki bu, milattan önceki yıllardan başlayıp, Büyük İskender'in Anadolu seferiyle (M.Ö. 333)'ta Hindistan'a kadar uzanan devredir. O dönemde Anadolu'ya hakim olan Helenistik kültür, onu takip eden Roma ve Bizans döneminde de aşağı yukarı 11. yüzyıla kadar Anadolu coğrafyasına damgasını vurmuştur.

2. İkinci önemli hadise, *11. Yüzyıldaki Türk yerleşmesi*, Anadolu'nun ebedi olarak bir Türk vatanı haline getirilmesi hadisesidir.

Dolayısıyla, biz, Anadolu tarihine baktığımızda özellikle İskilip açısından -merkez olarak burayı düşünerek- baktığımızda eski çağların önemli Anadolu yolları üzerine kurulan İskilipimizin, ne şekilde bir el değişikliğine uğradığını ne zaman Türklerin eline geçtiğini ve Türkleşme hadisesini bu çerçevede izah etmeye çalışacağım.

Anadolu topraklarının Türk adı verilen unsurlarla tanışmasının tarihi, 11. yüzyıldan önceki dönemlere de hatta milattan önceki dönemlere kadar iner. Ancak onlarla ilgili elimizde yeterli bilgiler olmadığından ve mevcut İran ve Yunan kaynaklarına dayalı bilgiler ışığında, milattan önce 7. yüzyıllarda biz bu yörenin Saka Türk gruplarının hakimiyeti altına girdiğini ve İskilip'in, Niksar'la birlikte önemli bir Saka yerleşimine uğradığını öğreniy-

(*) Bu bildiri metni deşifre edilerek hazırlanmıştır. (Derleyen)

ruz. Hatta bir nevi Saka hakimiyetinin payitahtı görevini de gördüğünü burada vurgulayarak konuya geçmek istiyorum.

Özellikle Büyük İskender'le beraber başlayan ve Anadolu'nun yerli halkından oluşan, toplulukların Helenleşmesi hadisesi, Büyük İskender'in meşhur Hindistan seferiyle gerçekleşecek ve Helen kültürü, bütün Anadolu'ya hakim olacaktır. Hatta İran menşeli Pontus Krallığı ve Nemrut bölgesindeki Kombagane Krallığı da Büyük İskender'in seferi sonrası Helenleşecek ve onu takiben Roma ve Bizans kültürü, bu kültürün devamı olarak gündeme gelecektir.

Ancak bu tarihlerde dahi özellikle Kafkasya üzerinden Orta Asya'dan cereyan eden göçler çerçevesinde Bulgar, Belencer, Uğur, Simir, Savır gibi Türk gruplarının Kafkasya üzerinden Anadolu içlerine geldiklerini, özellikle 25'li yıllarda büyük Hun akınlarının bu bölgelere sirayet ettiğini; daha sonra 7. yüzyıldan itibaren İslâmî hareketin ortaya çıkması ve İslâm yayılmasına paralel olarak 8. ve 9. yüzyılda ilk İslâmîyeti kabul eden Türk beylerinin idaresinde bazı gruplarına yine Anadolu'ya geldiklerini görüyoruz.

Özellikle 10. yüzyıla doğru çok önemli bir olay vuku buluyor. 10. yüzyıldaki bu olay, arka arkaya Bizans tahtına geçen Bulgar Aktanos ve Nikafor Fokas gibi askerî dehası yüksek olan Bizanslı imparatorların, Abbasi hilafetine karşı harekete geçmesi ve üst üste İslâm ordularını mağlup etmesi ve Sugur vilayetleri olarak bilinen Tarsus'tan Erzurum'a kadar uzanan hatı yıkararak Suriye'ye kadar sokulmaları ve Suriye'yi de Bizans'ın tebası haline getirdikleri yıllarda çok önemli bir olay vuku buluyor. Sayın Başkanın da belirttiği gibi, 1016-1020 yıllarını da kapsayan bir olay vuku buluyor ki bu da büyük Oğuz keşif hareketidir. Selçuklu Devletinin kurucularından olan Çağrı Bey'in idaresinde başlayan bu keşif hareketi, özellikle Azerbaycan'da ve Doğu Anadolu'da kendisini göstermiş ve Karahanlı Gazneli Devletleri arasında sıkışmış olan bugünkü bizlerin, Oğuz Türkü olarak bizlerin Anavatanı olarak bilinen bugünkü Kırgızistan havalisinde yaşamakta olan Türk grupları, oğuz grupları, kendilerine yeni bir yurt aramak üzere önce Maveraünnehir bölgesine oradan Horasan'a ve İran üzerinden de Anadolu'ya geçmek durumunda kalmışlardır. Karahanlı ve Gazneli devletlerinin bu Oğuzları sıkıştırması olayında, özellikle Oğuz Devletinin daha sonraki siyasî tarihinde önemli bir hadise olan Aslan Yabgu'nun Gazneli Sultan Mahmut tarafından tutuklanarak Kalincer Kalesine hapsedilme olayıdır. Gazneli Mahmut, Kalince Kalesine hapsettiği Aslan Yabgu'ya Oğuzları itaat altına alabileceğini zannetmiş ancak bu, Selçuklu ailesinde, daha sonraki yıllarda ortaya çıkacak olan önemli bir taht kavgasına sebebiyetten öte başka bir şey vermemiştir.

Aslan Yabgu'nun Kalincer Kalesine hapsedilmesi ve 1025 yılında bu kalede ölümünü müteakip, Horasan'daki Oğuz gruplarının başına geçen Çağ-

rı ve Tuğrul Beyler, önce Karahanlılarla daha sonra Gaznelilerle savaşmak suretiyle -özellikle 1035 yılındaki Serah Savaşı, arkasından 23 Mayıs 1040 tarihindeki Dandanakan Meydan Muharebesinden sonra- Gaznelileri mağlup etmek suretiyle, bizim atalarımız olan Anadolu Türklüğünün atası olan Oğuzlar, Türk tarihi içerisinde, dünya tarihi içerisindeki Türk tarihi içerisinde, ilk defa Oğuz grubu olarak bir devlet olma şansını elde etmişlerdir.

Bu devlet, İran merkez olmak üzere ve Nişabur, İsfahan gibi şehirler merkezi olmak üzere bir cihan devleti haline dönüşmeye başlamış ve Bizans'ın İslâm dünyasını Suriye'ye kadar ittiği bir dönemde, bu yeni Müslüman olan Oğuz gruplarının bölgeye gelmesi, bölgede hakimiyet kurması, bir bakıma İslâmîyet'in de şansını, kaderini değiştirmiştir.

Özellikle Selçuklu Devletinin İran'da ortaya çıkmasından sonra biraz evvel söylemiş olduğum hadise kendiliğinden vuku bulacaktır. Çünkü Oğuz geleneğine göre, daha doğrusu Türk devlet geleneğine göre hakimiyet, hanedanın üyelerine ait olmakla beraber özellikle belli mertebelere gelmiş olan kişilere ve o kişilerin soyundan gelenlere aittir. Dolayısıyla bu, Selçuklularda Yabguluk makamını ele geçiren Aslan Yabgu'nun oğulları Kutlanmış ve diğer kardeşleri ile iktidarı ele geçiren ve Bey unvanını taşıyan Çağrı ve Tuğrul Beyler arasında Selçuklu ailesi arasında taht kavgalarına sebebiyet verecek ister istemez, Büyük Selçuklu Devleti de Alparslan ve Melikşah da Kutlanmış ailesine mensup olan bu Türk gruplarının Anadolu'ya geçmelerine fırsat tanıyacaktır. Çünkü İran'da kalmaları halinde Selçuklu sınırları altında kalmaları halinde kendilerine taht müddeisi olarak isyan edebilme endişeleri karşısında bunların Anadolu'ya geçmesine sebebiyet vereceklerdir.

Özellikle Anadolu, Oğuz Türkmen tarihinde önemli bir olay vardır ki bugüne kadar çözülemeyen bir olay. Yavkiyye, İvakiyye, Yabkulu adı verilen Türkmen gruplarının Anadolu tarihindeki önemi üzerinde pek durulmamış daha çok Suriye bölgesindeki İrakkiye Türkleri ile Yıva Türk boyu arasında bir yakınlık, münasebet kurmak suretiyle, Yıva boyuna bunlar benimsetilmek, kabul ettirilmek istenmiştir. Ancak burada önemli bir olay vardır. Bu önemli olay, Anadolu'ya gelen Türk gruplarının, Çağrı ve Tuğrul Bey'e tabi olan Oğuz gruplarından olmayıp, Yabgulu adını taşıyan yani Aslan Yabgu'da bağlı olan Türk grupları oluşudur. Bu, daha sonra Arapça imlâdaki birtakım değişmelerden dolayı, Yavukiyye ya da İrakkiye adıyla gündeme gelecektir.

26 Ağustos 1071'deki kazanılan Malazgirt zaferi... Aslında, ondan evvel 1046'da Pasinler ya da Hasankale Savaşı, 1064 Gence Savaşı, 1072 Paflagonya Savaşı ya da 1071 Malazgirt Savaşı, çok üstün Bizans Ordularına karşı sayısal olarak az olmasına rağmen Oğuz kuvvetlerinin galebesiyle sonuçlanan savaşlardır. Ancak nihaî savaşlar değildir yani bu savaşlar, Bizans'ın tabiri caizse kolunu kanadını kırmıştır ancak 1071 Malazgirt Sava-

şından sonra Anadolu'da cereyan eden olaylar, Anadolu'da, bir Türk yurdu olabilmesinin zeminini hazırlayan bir yönde inkişaf edecektir. Öyle ki Anadolu'nun Türklere açılması sağlanmıştır. Malazgirt zaferiyle beraber.

1072 yılında biz bu çerçevede önemli bir Türk hükümdarını, Artuk Bey'i görüyoruz. Oğuzların Diğer Boyundan olan Artuk Bey'i görüyoruz ve 1072 yılında, ilk defa içinde bulunduğumuz bu topraklara Türk ayağının basması, Türk hakimiyetinin tesis edilmesi, 1072 yılında Artuk Bey zamanındadır. Artuk Bey, bu 1072 hareketiyle, aşağı yukarı Bolu havzasına kadar olan sahayı, Çorum, Çankırı ve Bolu sahasına kadar olan bölgeye hakim olacak ve Mihail'in kendi üzerine göndermiş olduğu Bizans ordusunu, Norman Beylerinden Rassıl'ın komutasındaki orduyu da bozmak suretiyle Amasya-Bolu hattına hakim olacaktır. Yani bu topraklara, tabiri caizse Paflagonya'nın bu bölgesine sahip olacaktır.

İşte bu dönemden sonra 1073 yılında, yeni bir olay vuku bulacak ve Artuk Bey, Sultan Melikşah tarafından merkeze çağrılmak durumuna düşecek. Özellikle Arabistan'daki, Irak ve Suriye'deki isyanların bastırılması konusunda Sultan Melikşah tarafından görevlendirilecektir.

İşte bu çerçevede Anadolu'da enteresan bir olay geliyor. Bu olay, biraz evvel bahsetmiş olduğumuz Yabgulu Türkmenlerinin yani Aslan Yabgu'ya bağlı olan Oğuz gruplarının Kutlamış ailesinden, Sultan Alparslan'a isyan ettiği için Alparslan'ın emriyle yayınır kışıyla boğdurulan Kutlamış'ın oğullarından Süleyman ve Mansur ile beraber isimleri bilinmeyen -bir taneisinin isminin Bolat yahut Belet olduğu konusunda henüz şüpheli olduğumuz- beş kardeşi Anadolu'ya davet edeceklerdir.

Ahmet Gazi'nin, Tokat, Niksar, Amasya, Çorum, Çankırı, Ankara mıntıkasına hakim olmasıyla beraber Danişmentli hakimiyetinde bölgeye geldiğini, özellikle bu 1081 olayları sırasında bölgeye üç önemli Danişment komutanının geldiğini biliyoruz. Bunlar, Karatekin, Osman ve Süleyman adlarını taşıyan Danişmentli Beyleridir ki bu, Osman Bey'den dolayı, bugünkü Osmancık'ın ismi de ondan gelecek şekilde Osmancık olarak değiştirilecektir daha sonra, Karatekin ise bu bölgenin Sinop'a kadar olan İskilip, Çankırı, Kastamonu ve Sinop'a kadar olan bölgeyi fetheden Danişmentli beyidir ve Karatekin'in mezarı da şu anda Çankırı'dadır.

Ancak bu 1081 hadiselerinden sonra özellikle 1073 yılındaki Artuk Bey'in daha sonra 1072 yılında Artuk Bey'in geri çekilmesinden sonra bir ara bölgeye gelen Tutak Bey'in Marmara Denizine kadar ilerlemesi karşısında Bizans İmparatoru Mihail, o dönemdeki Papa VII. Gregor'a başvurmak suretiyle -Anadolu'nun elinden çıkmakta olduğunu hissediyor- Haçlıların, Türklere karşı kendisine destek olması talebinde bulunacaktır.

Ancak o dönemdeki siyasî olaylara baktığımızda buna fırsat bulamayan Batı Hıristiyan dünyası, 1096 yılından itibaren, Anadolu'daki bu Türk ha-

kimiyetlerine karşı bir Haçlı kampanyasının başladığını ve 1097 yılında harekete geçen Haçlı kuvvetlerinin, 1098 yılı başlarından itibaren Yalova tarafından ve İznik tarafından karara çıkmak suretiyle Anadolu topraklarına girdiklerini görüyoruz.

İşte bu dönemlerde Anadolu'da iki önemli olay cereyan ediyor. Bunlardan bir tanesi biraz evvel de bahsetmiş olduğum Büyük Selçuklu Hanedanı ile -yani Çağrı ve Tuğrul Beylerin soyundan gelen bey ailesinden gelen Selçuklu Hanedanı ile- Yabgulu Hanedanı, yani Anadolu'ya hakim olan Yabgulu Hanedanı arasında Selçuklu mirasına sahip çıkma mücadelesi başlıyor ki bu mücadeleyi başlatan Süleyman Şah, 1086 yılında Tutuş'a mağlup olacak ve Halep yakınlarındaki savaşı kaydederek savaş meydanında ölecektir. Mezarı da Halep Kalesinin dibindedir, cenazesi oraya defnedilmiştir.

Bu olay çerçevesinde ikinci hadise, Süleyman Şah'tan sonra onun yerine geçecek olan Sultan I. Kılıçarslan'ın, babasının düşmüş olduğu hataya düşerek 1107 yılında tekrar Büyük Selçuklulara karşı bir mücadelesini görüyoruz. O da Habur Nehri'nde boğulmak suretiyle ölecektir ve ondan sonra küçük yaştaki Sultan Mesut, Danişmentli Muhammet Gazi'nin damadı olmak hasebiyle Danişmentli desteğini sağlamak suretiyle, 1116 yılında Selçuklu tahtına geçecektir. Ancak 1116-1143 yılları, Selçuklular için o kadar başarılı dönem sayılmaz; çünkü tamamen Danişmentli hakimiyetinde kaldığı dönemdir. O dönemde Anadolu'daki hakim olan unsur, Danişmentli ailesidir. İşte, o dönemden itibaren, 1143 yılında Danişmentli Melik Gazi'nin vefatını müteakip Sultan Mesut, duruma hakim olacak ve gerçek anlamda Anadolu Selçuklu Devletini kuracaktır.

Bu sırayı takip ettiğimizde özellikle 1098 yılı hadiseleri çok önemli. Gelen Haçlı orduları, iki kol üzerinden Anadolu'ya gireceklerdir. İki eski Bizans ve Roma yolları üzerinden Anadolu'ya gireceklerdir. Bunlardan biri, doğrudan doğruya Eskişehir üzerinden Dorion üzerinden Konya'ya yönelen yoldur. Bir diğeri de Paflagonya üzerinden Amasya, Tokat, Niksar'a kadar uzanan yoldur. İşte bu güzergâhtan hareket eden Gulyem komutasındaki ordu Gümüştekin tarafından mağlup edilmiştir. 1101 yılında. Ancak bu mağlubiyet, yine bu bölgenin kısa bir süre Bizans'ın eline geçmesini de önleyememiştir.

Ancak Haçlıların tamamen güneye inmelerinden sonra Kudüs'teki Haçlı Krallığının kurulması, Antakya'da bir prensliğin, Urfa ve Trablusşam'da birer Haçlı kontluğunun kurulmasından sonra Danişment Gazi'nin tekrar harekete geçtiğini görüyoruz ve tekrar bu bölgelere hakim olduğunu görüyoruz. Özellikle Çankırı Bölgesinin önemli bir merkez olduğunu görüyoruz Danişmentli Devleti için, çünkü Çankırı'da, Melik Gazi'nin büyük oğlu Yağbasan, Çankırı merkez olmak üzere hakimiyetini tesis edecektir.

Özellikle Anadolu'nun Türkleşmesi hadisesinde, 1076 yılı, Miryakefalon adı verilen Bizans tarihlerinde binlerce Hıristiyanın öldüğü anlamında Miryakefalon denilen, bugünkü Yalvaç'ın kuzeyinde Karamık Beli geçidinde meydana gelen savaş sonrasında Sultan II. Kılıçarslan'la beraber bu bölgenin Selçuklu hakimiyetine girdiğini görüyoruz. Ki, o dönemde bu bölgeye hakim olan Sultan II. Kılıçarslan'ın kardeşi ve onu destekleyen Yağlıbasan'ın 1064 yılında ölümü, Çankırı bölgesini, Ankara bölgesini doğrudan doğruya Anadolu Selçuklu Devletine bağlayacaktır. O tarihten itibaren de 1176 yılından itibaren de o döneme kadar tamamen nüfus açısından az bir nüfusa sahip olan olay, özellikle doğrudan beliren yeni akınlarla, göçlerle beslenmiştir. Ki o tarihte Bolu, Eskişehir, Afyon hattında 200 bin Türkmen çadırından bahsediliyor. Çok büyük bir rakamdır bu. 1 milyon, 1,5 milyon nüfus demektir. O tarihlerde Paris'in nüfusu 5 bindi, Londra 2.500 nüfusluysa ve İstanbul'un 25 bin nüfusa sahip olduğu bu dönemde, 1 milyon Türkmenin bu bölgeye gelmesi, 1176 olayından sonra gerçek anlamda Anadolu'nun Türk yurdu oluşunun önemli bir noktası olacaktır.

Daha sonraki yıllarda 13. yüzyıldaki büyük Moğol akınlarından sonra tekrar Anadolu'da, çok büyük çapta 2 milyonun üzerinde bir göç dalgası vuku bulacak ve özellikle bu bölgede, Osmanlı Devletinin kurulduğu dönemlerde, Kastamonu, Çankırı, Bolu, Bilecik, bu bölgelerde batıya doğru Kayı hakimiyetinin, Kayı yoğunluğunun hakim olduğu bir Türk yerleşmesi vuku bulacaktır. Aşağı yukarı 11. yüzyıla 13. yüzyıl, Anadolu'nun tam anlamda bir Türk yurdu olmasını sağlayacak olan gelişmelerle geçecektir.

Bu bölgedeki Türk yenileşmesiyle ilgili zannediyorum benden sonra konuşacak olan Yılmaz Kurt arkadaşımın arşiv belgelerine dayalı olarak verdiği yer adlarından hareketle, bugün bölgemizde mevcut olan Salur, Dodurga, Yavru, Bayat, Beydili gibi tamamen Türkmen boylarının adını taşıyan yerleşim yerleri, bunlar, doğrudan doğruya buraya gelen Türk kimliğini, Oğuz gruplarının aşiret adını bugüne kadar yaşatan isimlerdir. Ki Anadolu'nun Türkleşmesi hadisesinde 1176 yılı önemli bir yıldır. Zaten o tarihten sonra da Anadolu için Batı literatüründe ilk defa Türkiye tabiri kullanılmaya başlanacaktır; yani 11. yüzyıldan itibaren Anadolu, artık Batı dünyasının nazarında Türkiye olarak yani Türk eli olarak kullanılacaktır ve daha sonraki yıllarda 14, 15. yüzyıllardan sonra da Osmanlılar döneminde de Kızılırmak'ın batısı Türkiye olarak Kızılırmak'ın doğusu da sırf yaşanan sosyal hayattan dolayı Türkomanya, yani Türkmen ülkesi olarak belirlenecektir.

Sanıyorum 20 dakikalık bir zamanda bu kadar şeyi özetlemek mümkün değil; ama, sorular gelirse onları cevaplamaya çalışırım.

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Sağolun.